

RELIGIONEN I «PRIMITIVE» SAMFUNN

av

CARL B. JOHNSON

«Primitive samfunn» — hva er egentlig det? Det er ikke lenge siden etnografene skrev tykke bøker om den såkalte «primitive tankegang», og den dag i dag kan vi lese artikler om hvor «primitive» menneskene er forskjellige steder på kloden. Men mennesker er mennesker overalt, spesielt «primitive» mennesker eksisterer ikke, hvis en da ikke gir en helt spesiell definisjon av ordet.

Etnografene — eller sosialantropologene som er den vanlige betegnelsen nå — finner imidlertid at en kan forsvare bruken av ordet om *samfunn*. Det primitive er da ikke menneskene, men teknologien. Der teknologien er lite utviklet og industrialisering ikke har funnet sted, er forholdene primitive. Et annet kjennetegn har vært at slike samfunn også er prelitterære, men med dagens lesekampanjer passer det neppe lenger. Et primitivt samfunn har dessuten relativt få medlemmer, og de er i stadig kontakt med hverandre. Tradisjonen fastsetter ens plass i samfunnet og ens forhold til de andre, og det oppstår et nett av sosiale relasjoner.

Religionen i et slikt samfunn skiller seg ut fra det en vanligvis forstår med religion i et moderne samfunn. I kristendommen legges det stor vekt på dogmene, og uenighet om læresetningene har ført til dannelsen både av de store hovedretninger i kristendommen og av de fleste sekter. I et primitivt samfunn, der en inntil ganske nylig ikke kunne nedskrive noe som helst, eksisterer intet fast trossystem. Visse forestillinger om hva en tror på, har en selvsagt, men når en europeer vil gå i detaljer, får han enten intet svar i det hele tatt, eller svarene varierer fra person til person. Spørsmålet kan være av en slik art at «den innfødte» aldri har ofret det en tanke tidligere.

For ham består religionen i første rekke av de religiøse handlinger, og det er gjennom handlingen at troen kommer til uttrykk. Myter kan forklare en del av spørrerens hvorfor, men slett ikke alt. Før utenforstående kom til, ble religionen tatt for gitt. Den var en følge av den stamme en tilhørte. Andre stammer hadde andre guder. Det betød ikke at deres guder ikke eksisterte, eller at det nødvendigvis var en kvalitetsforskjell mellom dem. Derfor ble kristendommen sett på som «den hvite manns religion» da de kom i kontakt med den.

Et annet kjennetegn ved «primitiv» religion er at den ikke kan isoleres fra resten av samfunnslivet. Den griper inn på alle områder, også i den enkeltes liv. Religionen er et nødvendig ledd i samfunnets struktur, en sement som hjelper til med å holde det sammen.

Fjernes religionen, går samfunnet i oppløsning. Derfor kan det være uhyre vanskelig å gå over til kristendommen. Da stiller en seg utenfor fellesskapet, vil ikke yte sitt bidrag til å holde samfunnet vedlike. De kristne ble årsak til gudenes vrede, og måtte ofte ta tilflukt til den hvite mann. Når de hadde valgt hans religion, måtte de også følge hans livsform.

Det er gitt mange «forklaringer» på hvordan en slik religion kan ha oppstått. Det blir bare gjetninger. Men en kan til en viss grad forklare hvorfor den fortsetter å eksistere — fordi den tilfredsstillende et behov. I et primitivt samfunn lever en i nær kontakt med naturen og er sterkt avhengig av den. Men en føler at det er krefter i naturen som er sterkere enn en selv. Religionen bekrefter eksistensen av disse krefter, og gjør det mulig gjennom riter og seremonier å få kreftene over på sin side — eller iallfall hindre dem i å skade en. Ritene faller gjerne i tre grupper, de som gjelder produksjonslivet, ritene ved viktige avsnitt i livet — «rites de passage» — og riter ved sykdom, uhell o. l.

Den stammen jeg kjenner best, den hamittiske Iraqw-stammen i Tanzania, som Norsk Luthersk Misjonssamband arbeider blant, tror på en skapergud, Loa, som er hunkjønn og forbundet med solen. Hun er velvillig innstilt, men kan straffe ulydighet mot de foresatte med forkjølelse, blodskam med spedalskhet og alminne-

lig moralsk forfall med pest. Iraqwene ber, dvs. spytter, til solen hver morgen.

Den onde ånd, Netlangw, holder til der husstanden henter vann, og er ansvarlig for de fleste sykdommer. Særlig er Netlangw forbundet med en urenhetsstilstand, meta, som opptrer ved dødsfall, blodsutgytelse og svangerskap utenfor ekteskap. I de alvorligste tilfellene blir husstanden isolert i opptil ett år, og andre som kommer i kontakt med dem, kan bli smittet. Offeret består av mageinnholdet av sauer eller av knust frukt.

Forfedrene, Gii, gis del i måltidene. De straffer bl. a. misbruk av arven. Om en hyene hyler nær huset om natten, er det Gii som vil ha offer – kveg. Misunnelige naboer kan stå i ledtog med Netlangw og sende sykdom og annen ulykke gjennom hekseri.

I hver landsby er det spåmenn som kan finne grunnen til det som har rammet en og fortelle hva en skal ofre. Felles for hele stammen er en regnmaker. Spesielle heksedoktorer lager medisin mot sykdom sendt av hekser.

Denne religion kan en si fyller fire behov, det filosofiske, det moralske, det sosiale og det emosjonelle.

Filosofisk

Iraqw-religionen gir ikke noe utførlig verdensbilde. Den nøyer seg med å slå fast at Loa og Netlangw alltid har eksistert, og at verden ble til ved Loa. De fleste av de naturfenomener som ikke angår iraqwene direkte, har den ingen forklaring på. Men det bekymrer dem ikke. Når de får forklart de ting som griper direkte inn i deres liv, er de fornøyd.

Forklaringen gir et dualistisk verdensbilde. Loa er god, Netlangw ond, Loa er hunkjønn, Netlangw hankjønn, Loa er i himmelen, Netlangw på jorden. Begge er uunnværlige, en kan ikke klare seg uten sol og vann. Netlangw er uberegnelig, men som motvekt har en den uskiftelige, velvillige Loa. En forestiller seg imidlertid ingen kamp mellom dem.

Religionen forklarer alt vesentlig i livet. Tørke, sykdom etc.

har alltid en grunn, som spåmannen kan finne. Samtidig kan han fortelle hvordan de kan hindre eller stoppe det onde. Troen på Gii forsikrer at døden er innledningen til et liv der Netlangw ikke kan skade dem. Vissheten om forfedrenes nærvær gir dem følelsen av å høre til i en større sammenheng, av at de er et ledd i en endeløs slektskjede. Derfor må også slekten fortsettes.

Med dette ufullstendige verdensbilde er de fleste iraqwers filosofiske trang tilfredsstilt. Men det er intet optimistisk bilde.

Moralsk

Iraqw-religionen understreker visse moralske verdier og truer med straff over dem som ikke lever etter dem. Særlig understrekes respekt og lydighet overfor de eldre. Sykdommer fra Loa vil «doktorene» ikke forsøke å helbrede, der hjelper bare «omvendelse». For ikke å bli straffet av Gii, må en behandle dem på tilbørlig vis mens de er i live og vise respekt for dem etter døden.

Også når det gjelder Netlangw, teller moralske verdier. I riter for å beskytte en bygd, må bare de som har et rent rulleblad delta. Blodsutgytelse er forkastelig, og svangerskap utenfor ekteskap fører til meta. Det er galt å ville skade en annen. Det er hekseri, som kan skyldes hat, sjalusi eller misunnelse, følelser en helst ikke skal nære. En skal heller ikke anklage en annen for å være en heks uten å være fullstendig sikker. Mens mannlige hekser tidligere ble brent, ble kvinner bare jaget vekk – de kan ennå produsere barn.

Religionen forplikter også de rike til å hjelpe de fattige, og en kan påkalle Loa for å sikre seg at rettferdigheten skjer fyldest. «Maktene» sanksjonerer stammens moralske verdier og får de fleste til å følge dem. Men all belønning og straff gjelder dette liv.

På flere måter virker religionen moralsk negativt. Isoleringen ved meta fører til mye unødvendig lidelse, noen må lide fordi de er født på «feil» måte, levende spebarn kan bli begravet med moren, noen spåmenn misbruker sin stilling osv. Skyggesider mangler ikke.

Sosialt

Iraqw-religionen bærer tydelig preg av samfunnet den hører til i. Samfunnsstrukturen er firedelt, i husstand, landsby, bygd og stamme, med husstand og bygd som de viktigste. Husstanden har stor selvstendighet og kommer sammen i de fleste tilfeller av meta og ved de vanlige ofringer til Gii. Isoleringen av husstanden ved meta understreker dens betydning. Husene ligger spredt, og det er en dyd av nødvendighet på grunn av metaen, likeså at hver husstand har et lite privat beiteområde. Metaen ved død viser samhörigheten mellom mann og kone og mellom mor og barn. At kvinnene holdes utenfor ved visse riter, bekrefter at de er underordnet.

De andre i landsbyen må innbys til visse riter, men det er også de som blir mistenkt for å være hekser. Viktigst er de eldste. De deltar i husstandens førstegrødeseremoni, og bare de kan der framsi de nødvendige bønner. Uten dem kan visse former for meta ikke opphøre, til dem går en med sine mistanker om hekseri, bare de kan gå til aksjon. Religionen gir de eldste «maktenes» sanksjon og styrker deres stilling.

Viktigere enn landsbyen er bygden. Bygdehøvdingen er oftest identisk med landutdeleren. Det var han eller hans forgjenger som gikk til regnmakeren og fikk den første «medisin» for området. Bygderådet, som består av de eldste, har særlig religiøse oppgaver. De ber til Loa på sine møter og diskuterer hvordan de best kan beskytte bygden mot det onde. De sørger for å sende deputasjoner til regnmakeren og for at de foreskrevne riter blir utført på riktig måte. I disse ritene lager to gutter fra hver landsby et «gjerde» rundt bygden av mageinnholdet på sauer. De andre i bygden må overholde visse forbud. Religionen sveiser bygden og husstanden sammen. Strukturen styrkes.

Men religionen øker også stammefølelsen. I mangel av stammehøvding er regnmakeren blitt det samlende symbol. Når europeerne begynte å utnevne høvdinge, var hans samtykke nødvendig. Selv i dag innbys han til viktige begivenheter. Metaen gjelder bare iraqwene, men enkelte former for urenheter opphører bare

etter samleie med en fra en annen stamme. Det gjør det nødvendig å opprettholde vennlige forbindelser. Noen går til andre stammer for å få «fruktbarhetsmedisin» eller medisin mot hekseri. Regnmakeren kom opprinnelig fra en annen stamme. Iraqwene er avhengig både av hverandre og av andre.

Religionen understreker også samfunnets klasseløse karakter. Alle er like overfor «maktene». Metaen er den samme for alle, alle må foreta de samme ofringer. Ikke engang regnmakeren kan gjøre krav på noen spesiell behandling. Ingen riter framhever høvdingen, det er de eldste som gruppe som teller. Hans forfedre har bare betydning for hans egen familie, og spåmennene er bønder som de andre.

I overgangssritene understrekes de viktigste avsnitt i livet. Men deres religiøse innhold er beskjedent hos iraqwene. Visse påbud, som det å være forsiktig med vann, viser imidlertid at en er i en utsatt stilling.

Ritene i forbindelse med produksjonslivet er derimot viktige. Jorden er til syvende og sist Loas eiendom, og Gii er interessert både i avlingen og i husdyrene. Husdyrene er uunnværlige på grunn av ofringene.

Iraqwenes livsførsel blir dermed i stor utstrekning regulert av religionen, og den er avgjørende for ens forhold til andre. Enkelte av reguleringene er direkte beskyttende. Isoleringen ved dødsfall og det at nabofamiliene må lagre vann før meta-familien kommer for å forsyne seg, hindrer smitte i å bre seg. Men den hindrer også andre i å hjelpe. I og med at religionen styrker den eksisterende struktur, blir den en viktig konservativ faktor — den er i første rekke et sosialt fenomen.

Emosjonelt

For å bli opprettholdt krever religiøs tro gjerne opplevelser som styrker den såkalte religiøse trang, som gir en følelsen av å ha med «makter» å gjøre. Det styrker troen, og gjør det igjen lettere å «oppleve» noe ved senere anledninger. Denne vekselvirkning finner en også hos iraqwene. Det er derfor få skeptikere blant

dem. Om ofringen ikke fører til helbredelse, tviler en ikke på «maktene», men finner en annen grunn til det mislykte resultat, f. eks. at de ikke var fornøyd med offeret. En kan nok miste troen på en bestemt spåmann, men da går en til en annen spåmann isteden. Om regnet uteblir, er det ikke regnmakeren som ikke kan få det til å regne. Det kan være en feil ved utførelsen av ofringen, eller regnmakeren er fornærmet og holder regnet tilbake.

Religionen lar seg hverken bevise eller motbevise — det er alltid mulig å finne en forklaring innenfor religionens ramme. Men det må foreligge noen bekreftende opplevelser, og det vil det alltid gjøre. Mange blir friske etter at de har ofret. Ingen ber regnmakeren skaffe regn midt i tørketiden, og før eller senere kommer det. Solen får jorden til å bære grøde, et «bevis» på Loas velsignelse. Hyenene hyler, en ofrer til Gii, og som regel blir ingen syke — forfedrene er tilfreds. Antiheksemedisinen kan få ens plager til å forsvinne, kanskje nettopp fordi en tror på den.

Det er altså ikke vanskelig å finne ting som stimulerer troen. Men det er ikke noe spesielt følelsesbetont i deres forhold til religionen. «Maktene» er ikke hellige, men like naturlig som alt det andre de ser rundt seg. De viser dem respekt, men det gjør de også overfor de eldste, og de bruker vanlig språk når de tiltaler dem. Netlangw har samme tittel som de eldste. Ritene gir ikke inntrykk av å være hellige handlinger — det er lite ved dem som virker på følelsene, bare de to guttene som lager «gjerdet» rundt bygden er høytidsstemt. Dans o. l. foregår utenom ritene, og det er vanligvis få i gruppen som utfører dem. Bønnen til Loa skjer som regel på individuell basis. Det er derfor også individuelt hva en føler.

De «urene» går ikke rundt i en stadig redsel. Men de er påpasselige, som de er i spesielle perioder i livet. De andre vet om deres tilstand, men stoler helst på at de «urene» holder seg unna, og overlater resten til «skjebnen». Først når noe inntreffer, reflekterer de over det. Bare de mer følsomme går rundt i en mer konstant frykt og gjør alt de kan for å beskytte seg. Den viktigste følelse religionen utvikler, er ikke trygghet, men avhengighet. En iraqw er avhengig av «maktens» godvilje, derfor underkaster han

seg deres kontroll. Men selv da kan han ikke stole på alle. Avhengigheten fører ikke til trygghet.

Konklusjon

Så langt iraqw-religionen. I andre stammer kan en i større utstrekning påvise religionens politiske betydning. Hos ashantiene i Ghana bygger f. eks. høvdingens autoritet i stor utstrekning på hans religiøse innflytelse. Han nedstammer fra de første høvdinge, og disse forfedre har fortsatt makt. Høvdingens forfedreforinger er derfor ikke bare for hans egen familie, men for alle hans undersåtter. I noen stammer er det nær sammenheng mellom høvdingens helbred og høvdingedømmets velferd. Der det politiske system danner en pyramide, kan landsbyhøvdingen ha ansvaret for ofringene for landsbyen, bygdehøvdingen for alle landsbyer i bygdene, stammehøvdingen for alle bygder og kongen for alle høvdingedømmer. Det religiøse hierarki tilsvarer det politiske, autoriteten har et rent religiøst grunnlag.

I dag er de primitive samfunn inne i en endringsprosess kraftigere enn noengang før. Det viser seg ikke minst på det religiøse område. Mange forsøker å tviholde på det gamle. Men når strukturen endres, er det i det lange løp umulig, så nøye henger de sammen. Særlig i byene finnes mange «rotløse». Om kristen misjon har vært viktig tidligere, er den det ikke mindre i dag.